

Środowisko wobec *Ordnungspolitik*

Wpływ niemieckich idei oświeceniowych na przemiany krajobrazu na ziemiach polskich na przełomie XVIII i XIX wieku

Tomasz Związek(1), Tomasz Samojlik(2), Joachim Popek(3), Dariusz Brykała(1), Piotr Paszyński(4), Maria Stadnicka(1,5)

(1) Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN (2) Instytut Biologii Ssaków PAN (3) Instytut Historii, Katedra Historii Gospodarczej i Społecznej, Uniwersytet Rzeszowski (4) Instytut Studiów Politycznych PAN (5) Katedra Geoinformatyki i Kartografii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

WSTĘP

Osiemnastowieczny kameralizm, wyrastający z niemieckiej idei *Ordnungspolitik*, stanowił system praktyk administracyjnych dążących do stabilizacji i wzrostu dochodów państwa terytorialnego poprzez racjonalne zarządzanie przestrzenią. Oparty na kolegalnej pracy urzędników „kamery”, wprowadził nowoczesne narzędzia statystyczne, demograficzne i kartograficzne.

Służyły one homogenizacji zasobów w duchu *Polizeiwissenschaft*, czyli nauki o gospodarnej polityce państwa ładu. Nasze badania ukazują absolutne podporządkowanie krajobrazu celom produkcyjnym po III rozbiore Polski przez pryzmat trzech udokumentowanych biografii urzędników Nowych Prus Wschodnich. Radca kameralny von Wedell, mierniczy Repnow i torfmistrz Siehe reprezentują odmienne, często sprzeczne podejścia do administracji, środowiska i lokalnych uwarunkowań społecznych na styku oświeceniowej teorii i peryferyjnej praktyki.

RADCA KAMERALNY
VON WEDELL

Radca von Wedell, dwujęzyczny urzędnik szlacheckiego pochodzenia, stał się kluczową postacią pruskiej administracji w Nowych Prusach Wschodnich dzięki doskonałej znajomości realiów i języka polskiego. W swoich skrupulatnych raportach i rozprawach prawnohistorycznych występował jako obrońca tradycyjnych przywilejów królewskich ludności kurpiowskiej, ostrzegając Kamere, że lekceważenie ich statusu doprowadzi do niebezpiecznych rozruchów.

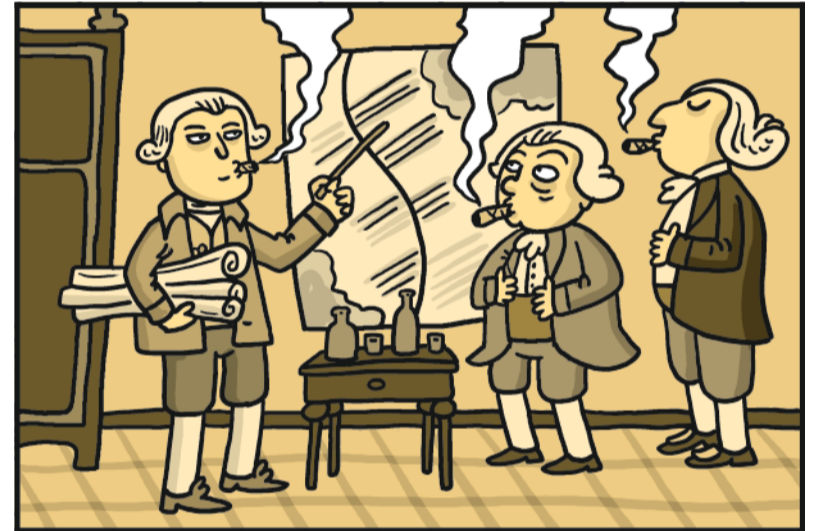

Wykazując naturalistyczne skłonności, Wedell analizował gospodarkę leśną przez pryzmat ochrony tysięcy drzew bartnych, sprzeciwiając się rugowaniu Kurpiów z lasów. Jego ideowa obrona „dzikości” pszczoł i krytyka nowoczesnego pasiecznictwa stanowiły unikalny przykład urzędniczego wsparcia dla tradycyjnego zarządzania zasobami środowiskowymi w opozycji do odgórných trendów modernizacyjnych przełomu wieków.

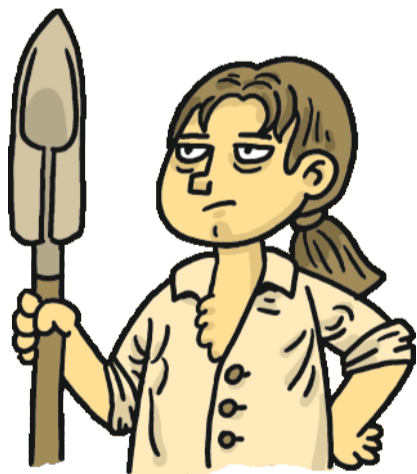

MIERNICZY
REPNOW

Pruska aneksja ziem polskich zainicjowała masową akcję kartograficzną, niezbędną do realizacji *melioratio terrae* - szeroko rozumianego „usprawnienia ziemi”, obejmującego zarówno regulację rzek, jak i infrastrukturę społeczną (szpitale, kościoły, więzienia). Postać Repnowa ukazuje jednak dramatyczne zderzenie kameralistycznej teorii z biurokratyczną praktyką Nowych Prus Wschodnich. Mimo rzetelności, mierniczy stał się zakładnikiem niewydolnego systemu: drobiazgowo kontrole map i konflikty kompetencyjne między Berlinem a Białymstokiem

generowały wieloletnie opóźnienia płatnicze. Zmuszony do osobistego finansowania prac terenowych, Repnow popadł w skrajne ubóstwo, co doprowadziło jego rodzinę do bankructwa i nędzy. Jego losy dowodzą, że oświeceniowa modernizacja regionu odbywała się kosztem drastycznej degradacji poziomu życia wykonawców uwikłanych w paraliżujący aparat fiskalny.

TORFMISTRZ
SIEHE

Torfistrz Johann Siehe, sprowadzony w 1803 roku z Brandenburgii, stał się architektem gospodarczej kolonizacji Nowych Prus Wschodnich poprzez systemowe rozpoznanie torfowisk jako alternatywy dla drewna. Stosując rewolucyjną metodologię, łączył pomiary miąższości złóż z rygorystyczną kalkulacją ekonomiczną i planowaniem logistycznym (m.in. transport wodny do Warszawy). Jego działalność naznaczona była paradoksem: mimo

generowania milionowych zysków dla skarbu państwa, Siehe borykał się z barierą językową i niskim standardem życia na peryferiach. Z perspektywy historii środowiskowej jego misja stanowiła punkt zwrotny - promując torf jako zasób „odnawialny”, Siehe legitymizował masowe osuszanie mokradeł, co zapoczątkowało trwałą degradację unikalnych ekosystemów w imię technologicznej dominacji nad naturą.

WNIOSKI

Zderzenie paradygmatów (*Ordnungspolitik*): Pruska administracja dążyła do gwałtownej homogenizacji przestrzeni. Oświeceniowe „państwo ładu” starało się zastąpić tradycyjne, nieliniowe formy użytkowania środowiska (np. bartnictwo) odgórną sterowaną, racjonalną gospodarką.

Ambiwalencja systemu: Nowoczesne narzędzia (statystyka, kartografia) zderzyły się z biurokratyczną niewydolnością. Przypadek mierniczego Repnowa dowodzi, że nadmierny fiskalizm i paraliż decyzyjny na linii Berlin-peryferia odbywały się kosztem degradacji statusu wykonawców modernizacji.

Podmiotowość lokalna: Pruski aparat urzędniczy nie był monolitem. Działalność radcy von Wedella pokazuje, że zrozumienie lokalnego prawa zwyczajowego i dialog z autochtonami były kluczowe dla stabilności polityki państwa, choć często lekceważone przez centralę.

Narodziny technokracji: Misja Johanna Siehe zapoczątkowała traktowanie mokradeł jako „magazynów energii”. Wiara w pełną odnawialność torfu legitymizowała pierwszą wielką falę osuszania bagien, kładąc fundament pod nieodwracalną zmianę krajobrazu i współczesną potrzebę ochrony rezerwatowej.

Mapa jako narzędzie totalne: Oświeceniowa *melioratio terrae* dążyła do totalnego usprawnienia rzeczywistości, od regulacji rzek po higienę społeczną. Krajobraz przestał być przestrzenią przeżywaną, stając się zasobem skatalogowanym w tabelach i na arkuszach map.

Badania sfinansowane przez Narodowe Centrum Nauki w ramach grantów:

Antropogeniczne przekształcenia środowiska Królestwa Kongresowego w kontekście procesów modernizacyjnych (2022/47/D/HS3/02947)

Cywilizowanie przez osuszanie. Historia środowiskowa błota w Europie Wschodniej (2022/47/D/HS3/01978)

Okiełznać pierwotność: woda, krajobraz i wpływ człowieka w puszczy (2024/55/B/HS3/00487)

NARODOWE CENTRUM NAUKI